

RIXSIYEVA GULCHEHRA
ABDURAHMONOVA MEHRIBON
QALANDAROV *MIO* LAJON

O'ZBEK TILI

(INTENSIV KURS - JADVALLARDA)

Toshkent- 2013

**O ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI**

RIXSIYEVA GULCHEHRA, ABDURAHMONOVA MEHRIBON, QALANDAROV MIRZAJON

O'ZBEK TILI

(INTENSIV KURS - JADVALLARDA)

Toshkent- 2013

Ў «09008698068» В В Б §

L'sHsi .nma o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rganayotgan talabalarga mo'ijallangan bo'lib, o'qitish ravishda. jadvallar asosida qisqa izohlar bilan o'rgatishga moslashtirilgan. v IT--••JIF o'zbek tilini tizimli o'rganishda keng foydalanish mumkin.

Toshkent davlat sharqshunoslik institutida davlat ilmiy-texnika dasturlari doirasida bajarilayotgan o'zbek tilini xorijliklarga intensiv o'rgatish tizimini ishlab chiqish amaliy ilmiy-tadqiqot kengashi V. era - aratilgan va aprobatsiyadan o'tgan.

Tayyinchilar:

Normatova Tfcw'f Umarovna -filologiya fanlari nomzodi, dotsent

**T niffi— Sktria Baxtiy arovna -filologiya fanlari nomzodi*

Ushbu qo'lanma Toshkent davlat sharqshunoslik instituti ilmiy kengashi tomonida nashiga tavsiya etilgan (2-sonli bayonnoma, 26.09.2013).

Q

SOZBOSHI

Zamonaviy o'quv adabiyotlarini yaratishda darsga tizimli yondashuv masalasi tilni intensiv o'qitish bo'yiclia yaratilayotgan darslik va qo'lanmalarga qo'yilayotgan eng muhim talablardan biridir. Bugungi kunda o'zbek tilining leksik, grammatik, uslubiy imkoniyatlarini lingvistik tadqiq etish bilan bir qatorda, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishning samarali uslublarini ishlab chiqish amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Shu maqsadda yaratilgan "O'zbek tili jadvallarda" qo'lanmasi til o'rgatishning tizimli yondashuvini yaratish uchun manba bo'lib xizmat qiladi. Unda o'zbek tili grammatikasi funksional-kommunikativ majmualar shaklida berilgan bo'lib, gap qurilmalarini soddadan murakkabga, bosqichma-bosqich guruhlash asosida misollar yordamida tushuntirilgan.

Ushbu qo'lanma yordamida o'zbek tilini kompleks (ya'ni bosqichma-bosqich) o'rgatish ko'zda tutilgan. Birinchi bosqichda jadvalda berilgan qoliplaming sodda shakllari, davom ettiruvchilar uchun mo'ijallangan kursda aynan shu mavzular doirasida til materialini kengaytirib, grammatik qoliplaming murakkab turlaridan foydalanish o'rgatiladi.

Qo'lanmada mavjud grammatik shakllar ifoda ma'nosiga ko'ra guruhlangan bo'lib, ularning uslubiy jihatdan qo'llanish farqlari misollar yordamida tushuntirilgan, qisqa izohlar qavs ichida keltirilgan. Grammatik qoliplaming qo'llanishidagi istisno holatlar, ulami to'g'ri ishlatish bo'yicha zarur tavsiyalar va yozilishidagi fonetik o'zgarishlar esa jadval tagida izoh shaklida berilgan. Shuningdek, jadvaldagi gap qoliplarini qo'lashga yordam beradigan qo'shimcha grammatik materiallar to'liq ilova qilingan.

Mazkur qo'lanma o'zbek tilini intensiv o'qitishda grammatik materiallarni to'g'ri tanlash va saralash uchun muhim manba bo'lib hisoblanadi. Jadvaldagi materiallarni o'rgatishga til o'rganuvchining imkoniyati va maqsadiga ko'ra turlicha yondashish mumkin. Bu o'qituvchining uslubiga bog'liq.

Mualliflardan

1-MAVZU: SHAXS VA NARSANI IFODALASH

Grammatik matcriallar

C.F:

Итж. аяяяяяяяяяя III
Misollar

i

Ko'rsatish va so'roq o'lmoshlari yordamida

Bu	Bu nima?
Shu	U nima?
U	Bu kim?
O'sha	Ukim?
Mana	Mana bu nima?
Ana	Ana u kim?
Mana bu	Bu gul. Bu oq'uvchi, u talaba. U gul juda chiroyli. Mana kitob. Bu kitob qiziqarli. Ana u bola kim?
Ana u	
Kim?	
Nima?	
Qayer?	

Kishilik o'lmoshi va bog' I a malar yordamida

>Ien	ИМ? Q AND AY? NECHANCHI? QAYERLIK? [emas]	-man	Men o'qituvchiman. Men yaxshiman.
Se*		-san	Sen o'quvchisan. Sen yoshsan. U ikkinchi.
U		-(dir)	Biz o'zbekistonlikmiz.
Biz		-miz	Men o'qituvchi ш«\ran.
Siz		-siz	U talaba <i>emas</i> .
Ular		-lar	Siz kim siz?

4

mi so'roq yiriklari

KIM? [emasj	-man	-miz	-mi	O'qituvchimanmi?		
	-san	-siz		O'qituvchimisiz? (<i>so 'zlashuv uslubida</i>)		
	-	-lar		O'qituvchisizmi?		
				O'qituvchimi? O'qituvchi emasmi?		
				Ular o'qituvchilarmi?		
Men	Biz	KIM? [emas]	edi	-m	-k	Men talaba edim.
Sen	Siz			-ng	-ngiz	Sen 5 yil oldin talaba eding.
U	Ular			-	-lar	U ilgari talaba edi.
						Biz talaba edik. (<i>demak, hozir biz talaba emasmiz</i>)
						Siz yaxshi talaba cdingiz. (<i>demak, hozir u talaba emas yoki yaxshi talaba emas</i>)
						Ular talaba edilar.
						Kecha have sovuq emas edi.

5

-lar ko'plik qo'shimchasi		
OT, OLMOSH	-lar	gullar (ya'ni 2,3.... ta gul) talabalar (ya'ni 2,3.... nafar talaba) ular, bular, kimlar
		ona+m+lar, aka+ng+lar ¹

¹IZOH:

1. Ko'plik qo'shimchasi grammatik ko'plik (narsaning ko'pligi)dan tashqari **hurmat** ma'nosini bildiradi: dadamlar, oyinglar. Bunda 1-2-shaxsda ko'plik qo'shimchasidan oldin egalik qo'shimchasi qo'shiladi, 3-shaxsda esa egalik qo'shimchasi ko'plik qo'shimchasidan keyin qo'shiladi: dadalari.

Aka + -lar + -im (ko'p aka)

Aka + -m + lar (bitta aka, hurmat ma'nosida) ^{2**}

6

2-MAVZU: QARASHLILIK MA'NOSINING IFODALANISHI

Grammatik material		Misollar			
Egalik qo'shimchasi yordamida"					
- (i)m	- (i)miz	oilam	kitobim	oilamiz	kitobimiz
- (i)ng	-(i)ngiz	oilang	kitobing	oilangiz	kitobingiz
- (s)i ¹	- lari	oilasi	kitobi	oilalari	kitoblari

²IZOH: Ayrim so'zlarga egalik qo'shimchalari qo'shilganda so'zning asos yoki qo'shimcha qismida tovush o'zgarishlari vujudga keladi:

Tovush tushadi: o'g'il+im=o'g'lim, ko'ngil+ i=ko'ngli. *singil+ im=singlim, shahar+ i=shahri, o''rin+i=o'rni, og'iz+i-og'zi, burun+ i= burni, qorin+ i—qorni kabi*

Tovush almashadi: o'rtog+ i=o'rtog 'i, yurak+ i ^yuragi. (*kvaqbilan tugagan so'zlarda*)

Tovush ortadi: *PARVO, OBRO', MAVQE, MAVZU, AVZO* so'zlariga I, II shaxs egalik qo'shimchalari qo'shilganda bir y tovushi qo'shib aytiladi va shunday yoziladi: *parvoyim, purveying; parvoyimiz, parvoyingiz; obro'yim, obro'ying; obro'yimiz, obro'yingiz* kabi; III shaxs egalik qo'shimchasi *parvo, avzo, obro', mavqe* so'zlariga -yi shaklida, *xudo, mavzu* so'zlariga esa -si shaklida qo'shiladi: *avzoyi, mavzusi* kabi (*dohiy kabi y undoshi bilan tugagan so'zga ham III shaxsda -si qo'shiladi: dohiysi kabi*);

³IZOH: Ayrim so'zlarga egalik qo'shimchasi ikki marta qo'shiladi: *singil+ i+ sv=singlisi, yctrim+i+si=yarmisi*.

7

uuuuuuuu		-ning qaratqich kelishigi yordamida			uuu *6
OT, OLMOSH	-ning	OT	- (i)m	- (i)miz	0'zbekistonning aholisi
			- (i)ng	- (i)ngiz	uning daftari
			- (s)i	- lari	mening do'stim sizning uyingiz bizning darsimiz
<ul style="list-style-type: none"> • inavhum ot • fasl va oy uumlari • noaniq ot • joy iomi 	(-ttittgj	' OT	- (i)m	- (i)miz	baxt qushi kuz yomg'iri inson huquqi universitet hududi (universitetning hududi) ⁴

⁴IZOH: O'rin-joy nomi bilan lcelgan -ning qo'shimchasi qo'lanishi ham, tushib qolishi ham mumkin.

Lekin viloyat, shahar, tuman, korxonalar nomlari biror atoqli ot bilan atalsa, qaratqich kelishigi ishlatilmaydi: *Toshkent viloyati* (Toshkent nomli viloyat), *Bobur bog'i* (Bobur nomidagi bog'), *Orel dengizi* (Oral nomli dengiz j. Bunda qarashlilik emas, nom ifodalanadi).

R

-niki qarashlilik qo'shimchasi yordamida^			
Narsa	Kim/nima	-niki [emas] ⁰	Kitob meniki. Bu daftar meniki emas. Bu kitob meniki emas edi. (<i>oldin</i>)
, - 5,			0'rin-payt. kelishigi
KIM NIMA QAYER		-da	0'rtog'imda kitoblar ko'p. Stolda kitob bor. Uning akasi Londonda o'qiydi.

⁵IZOH: men, sen olmoshlariga -ni, -ning, -niki qo'shimchalari qo'shilganda, qo'shimchadagi n tovushi aytilmaydi va yozilmaydi: *meni, mening, meniki; seni, setting, seniki* kabi.

Men + ning/-ni/-niki = mening / meni / meniki

Sen + ning/-ni/-mki = sening /seni / seniki

⁶IZOH: Mening uyim katta. (Uy meniki katta = noto'g'ri)

Nima + KIM+niki (gap tugadi) = Bu kitob meniki.

Kimda	NIMA ⁷	bor S [emas] kam	Menda kitob bor. (<i>ya'ni kitob shaxsan o'z zimniki bo'lishi short emas, lekin hozir menda.</i>) Mening kitob im bor. (<i>kitob meniki</i>)		
O'zlik olmoshi yordamida					
O'z	- im	- irniz	-ning	mening uyim (<i>men yashaydigan uy</i>) - o'imning uyim (<i>uy shaxsan meniki</i>) o'z uyim (<i>ta'kid ma'nosi bor</i>)	
	- ing	- ingiz			
	- i	- lari			
KIM	NIMA	-ga ega [emas]	-man	-miz	Men kerakli axborotga egam. Sen bunday imkoniyatlarga ega <i>emassan</i> . Talabalar yaxshi imkoniyatga egalardir.
			-san	-siz	
			-	-lar	
(Bu)	NARSA, MAVHUM OT	KIM, NIMA	-ga tegishli [emas] ^g -ga qarashli [emas]	Bu fikr unga tegishli. Xona menga tegishli. Bu kitoblar bizga qarashli emas.	

⁷IZOH: Menda+ NIMA + bor. Menda pul/ kitob/ daftar bor. // Mening pulim/kitobim/daftarim bor.

(Menda do'st bor - noto'g'ri)

Mening + KIM, NIMA + -(i)m bor. Mening do'stim bor.

⁸IZOH: KIM+KIMga tegishli = noto'g'ri

Bu talaba meniki= Bu talaba menga tegishli = noto'g'ri.

3-MAVZU: BUYRUQ-ISTAK MA'NOSTNING IFODALANISHI

tik materiallar		Misollar			
~;Γ..... Buyruq ma'ni qo'shimchalari yordamida					
{Men}	FE'L [-ma]	4a)y		o'qiy, yozay	
(Sen)	FE'L [-ma]	-/-gin		o'qi (buyruq ohangi kuchli), o'qingin. yoz, yozgin	
(U)	FE'L [-ma]	-sin		o'qisin, yozsin	
(Biz)	FE'L [-ma]	-(a)ylik		o'qiylik, yozaylik	
(Siz)	FE'L [-ma]	-ing/-inglar/-ingiz		o'qing, yozing	
				o'qinglar, yozinglar o'qingiz, yozingiz	
(Ular)	FE'L [-ma]	-sinlar		o'qisinlar, yozsinlar	
FE'L	-(i)b	yubor/	-(a)y	-(a)ylik	Menga yordam berib yuboring. (<i>iltimos</i>)
	-a/-y	qoE	-/-gin	-ing/-inglar/-ingiz	Yoza qol. (<i>kuchli iltimos</i>)
	-(i)b	ko'r	-sin	-sinlar	Gapirib ko'r. (<i>bir mart a harakat qi! ma'nosida</i>)

T ushum kelishigi		
KIM NIMA QAYER	-ni	Ukamni chaqiring. Kitobni bering. Eshikni yoping.
Jo'nalish kelishigi		
KIM NIMA QAYER	-ga ⁹	Unga ¹⁰ ayt. Kitobga yozmang! Uyga boring.
Chiqish kelishigi		
KIM NIMA QAYER	-dan	Akamdan kalitni oling. Javondan kitobni oling va menga bering.

⁹IZOH:

g → k ko'ylak + ga = ko'ylakka, tok + ga = tokka

g → q qishlog + ga = qishloqqa

g = g barg + ga = bargga, tog' + ga = tog'ga

¹⁰IZOH:

u, bu, shu, o'sha + -ga = unga, shunga, o'shanga, bunga

!!! (u, bu, shu, o'sha + -ga, -da, -dan, -day, -dagi, -gacha, -eha = unda, bungaeha, o'shanday, shuncha, undagi...)

4-MAVZU: BELGINIFODALASH

Grammatik materiallar ; Misollar

1. :

Sa'roq olmoshlati yordamida

Qanday? Qanaqa? Qaysi?	aqli odam, toza xona Bu gul juda chiroyli. U kitob qiziqarli. Qanday kitob? Qanday odam? Bu gullarga qarang, juda chiroyli, qaysi gul sizga ko'proq yoqdi?
------------------------------	---

Wifaf yordamida

Rang	oq ko'ylak, qizil gul, qora qush, yashil tog', ko'k ruchka, sariq gul, havorang daftar, pushti gul
ShakJ	dumaloq idish, to'rtburchak xona
Xususiyat	yaxshi bola, yomon yo'l, aqli qiz, chiroyli gul
Maza-ta'm	mazali ovqat, shirin choy, achchiq sho'rva
Hid	xushbo'y hid, badbo'y hid
Hajm	katta ko'cha, kichik o'g'il, uzun yo'l, kalta yubka

Sifatdosh yordamida ¹¹			
Sifatdoshning o'tgan zamon shakli			
FE'L [-ma]	-gan ¹²	OT	o'qigan qiz, o'qimagan qiz, pishmagan meva Bergan kitobingizni o'qib boidim.
Sifatdoshning hozirgi-kelasi zamon shakli			
FE'L [-ma]	-a/-ydigan	OT	o'qiydigan talaba, boradigan joy Men bil/naydigan narsalar ko'p.
Sifatdoshning hozirgi zamon davom shakli			
FE'L [-ma]	-a/-yotgan	OT	kelayotgan odam, kitob o'qiyotgan qiz O'qituvchi tushuntirayotgan mavzuni men yaxshi bilaman. (<i>hozir tushuntiryapti</i>)
FE'L	-(a)r [-mas]	OT	oqar suv, qaytmas kunlar

¹¹ 17011: Sifatdosh ot bilan qoilanadi, ba'zan ot tushib qoladi va sifatdosh ot vazifasini bajaradi.

Kechikkan *talabahr* darsga kiritilmaydi. - *Kechikkanlar (KIM?) darsga kiritilmaydi.*

O'qigan *narsalaringni* so'zlab ber. - *O'qiganlaringniso'zlab ber.* Har ikkala shakl ham qo'llanadi.

Kelganingni ko'rdim. Aslida "*Kelgan holatingni ko'rdim*". Lekin 1-shakl keng qo'llaniladi.

¹²UZH:

g ~♦ k,q FE'L + -gan = *kechik*+ -gan = *kechikkan*, hoq + -gun = *boqqan*

Ravish yordamida			
Holat ravishi] tez, sekin, piyoda, zo'rg'a Qanday keldingiz? Zo'rg'a keldim.	
Ravishdoshi shakli yordamida			
Qanday qilib keldingiz?			
FE'L	-(i)b [/-masdan/-mayj	FE'L	shoshib kelmoq. yugurib bonnoq o'yamasdan gapinnoq o'yamay gapinnoq
FE'L	-(a)y [/-masdan/-may	FE'L	yugura-yugura bonnoq o'ylay-o'ylay yozmoq kuta-kuta charchamoq

5-MAVZU: TAXMINIYLIK VA NOANIQLIKNI IFODALASH

Grammatika, 1., 2. qism

Misol

Modal soʻzlar yordamida

Ehtimol, balki, hoynahoy, shekilli, chamasi, taxminan	Siz bilan ilgari ham uchrashganmiz, shekilli. <i>(faqat gapning oxirida ishlatiladi)</i> Chamasi soat beshda dars tugaydi. Taxminan ikki hafta oldin u bilan uchrashgandik.
---	---

Son yordamida

SON	-tacha, -larcha, -lab, -lar ⁿ	Beshtacha talaba darsga kelmadi. <i>(chamasi beshta talaba)</i> Yuzlab talabalar ushbu forumga qatnashdilar. <i>(ynzdan koʻp, balki ikki yuz)</i> Soat uchlarda koʻrishamiz. <i>(taxminan soat 3 da)</i>
SON	-SON	Uch-toʻrt bola keldi. <i>(taxminan 3 tayoki 4 ta)</i>

"IZOH: -lar koʻplik qoʻshimchasi **taxmin** maʼnosini bildirishi mumkin: Soat beshlar edi. Men u vaqtda oʻn yoshlarda edim.

1-jg III

Oʻt wili / uinuuu

FEʼL [-ma]	-gan boʻlsa	-m	-k	kerak	U kecha Samarqandga ketgan boʻlsa kerak. <i>(balki)</i> Bugun koʻp ishladik, hoynahoy, charchagan boʻlsangiz kerak?
		-ng	-ngiz		
		-	-lar		
FEʼL [-ma]	-gandir	-man	-miz	j	U kecha borgandir. Balki, siz uni koʻrmagandirsiz? Ehtimol, u sizni tanimagandir.
		-san	-siz		
		-	-lar		

€-j

IIIIII

; Ho/irgi zamonda
X ±L

FEʼL [-ma]	-(a)yotgan boʻlsa	j -n	-k	kerak	U hozir meni metro bekatida kutayotgan boʻlsa kerak. <i>(aniq etnas)</i> Hoynahoy, siz hozir juda xavotir olayotgan boʻlsangiz kerak.
		-ng	-ngiz		
		-	-lar		
FEʼL [-ma]	-(a)yotgandir	-man	-miz	-	U sizni tashqarida kutayotgandir. <i>(balki)</i> Balki, hozir mendan xafa boʻlayotgandirsiz? Balki, men sizni tushunmayotgandirman.
		-san	-siz		
		-	-lar		

Kelasi zamonda					
FE'L [-rna]	-sa	-m	-k	kerak	Menimcha, ertaga yomg'ir vog sa kerak.
		-ng	-ngiz		Biz ertaga kelmasak kerak. (<i>menimcha</i>)
		-	-lar		
Balki	FE'L	-(a)r [/-mas]	(boMinasa)		Balki, ertaga uning o'zi qo'ngiroq qilar, bo'lmasa, o'zimiz unikiga boramiz.
Balki	FE'L	-(a)r,	balki	FE'L -mas	Balki ertaga yomg'ir yog'ar, balki yog'mas. (<i>men bilmaymcm</i>)

6-MAVZU: O TGAN ZAMON MA'NOSINTNG IFODALANISHI ¹⁴					
Grammatik materiallar					
OT, SIFAT, SON, OLMOSH, RAVISH	[emas] edi	-m	-k		2003-yili men talaba edim.
		-ng	-ngiz		Kecha havo issiq edi.
		-	-lar ¹⁵		0'tgan yili u birinchi edi. Sen birinchi kursda juda kuchli <i>emas</i> eding.
FE'L[-ma]	-di	-m	-k		Siz qachon keldingiz? Bugun undan kitob so'radim.
		-ng	-ngiz		Kecha o'qiluvchi o'tilgan mavzuni bizdan so'radi.
		-	-lar		Kecha uni universitetda ko'rdim.
FE'L[-ma]	-gan	-man	-miz		Men undan bu haqida so'rganman.
		-san	-siz		Oldin undan so'ragansizmi?
		-	-lar		Men uni hech qachon ko'rmaganman.

¹⁴IZOH: *-di* zamon shakli ish-harakatning nutq momentidan oldin yoki **aniq bir vaqtda** bajarilganligini bildiradi.

-gan zamon shakli nutq so'zlangan vaqtdan ancha oldin yoki umuman o'tgan zamonda (**vaqti mu him emas**) bajarilganini bildiradi.

-ibdi, *-ibmn*, *-ibsan*, *-gan ekan* shakllari o'tgan zamonda ro'y bergan harakatni **boshqa shaxsdan eshitganligini** bildiradi.

-gan edi shakli ish-harakat **so'zlovchi ucun** ancha oldin ro'y berganini bildiradi.

¹⁵ZOH: faqat odamlar haqida gapirilganda *-lar* OTga bam, FE'Lga ham qo'shiladi.

Talabalar yetib keldilar. Qushlar sayradi. Gullar ochilgan. Daraxtlar gullayapti.

FE'L[-maj]		-gan edi/-gandi	-man	-miz	2 yil oldin men undan bu haqida so'ragan edim. 0'tgan yili uni ko'rgan edingiz. Biz bu filinni oldin ham ko'rmagandik.
			-san	-siz	
			-	-lar	
FE'L[-maJ]		-(i)b	-man	-miz	Kecha meni boshlig'im so'rabdi, men yo'q edim. Kechirasiz, sizni ko'rmabman. U kecha meni metroda koribdi. (<i>men esa uni ko'rmadim</i>)
			-san	-siz	
			-di	-dilar	
FE'L	- moqchi [emas/-mas]	edi (/di)	-m	-k	Men bu filmni anchadan beri ko'rmoqchi edim. Kechirasiz, men bu haqida sizdan so'ramoqchi emas edim.
			-ng	-ngiz	
			-	-lar	
FE'L	-(a)r [/-mas]	edi (/di)	-m	-k	Har gal undan bu haqida so'rardi. Uni har doim shu vaqtda bekatda ko'rardim. Ilgarilari sizni hech kohmasdik.
			-ng	-ngiz	
			“	-lar	
FE'L[-maj]		-gan ekan/ -gan emish	-man	-miz	Bu xatni u yozmagan ekan. (<i>menga aytishdi</i>) Bu xatni u yozmagan emish. (<i>aytishdi, lekin ishonmadim</i>) 2 yil oldin ham bu haqida so'ragan ekanman. (<i>lekin hozir eslay olmayman</i>) U mening ota-onamni ko'rmagan ekan. (<i>bu haqida endi eshitdim, oldin bilmagan edim</i>)
			-san	-siz	
			-	-lar	
FE'L[-ma]		-(a)yotgan edi	-m	-k	Soat 10 da u kutubxonada dars tayyorlayotgan edi. Ertalab u dam olayotgan edi. hozir u nima qilayotganini bilmayman.
			-ng	-ngiz	
			-	-lar	
0'tgan zamonning majhul nisbatdagi shakli					
FE'L	-(i)n/-(i)l	-di, -gan, -gan edi, -moqchi edi, -ar edi		Yangi binolar qurildi. Vazifalar bajarilgan. Qadimda yuk tashish uchun tuyalardan foydalanilar edi.

7-M.AVZU: HOZIRGI ZAMON MA'NOSINING IFODALANISHI

Ufamatik material hJVl' ii		ISO ar		
OT, SIFAT, SON, OLMOSH, RAVISH	[emas]	-man	-miz	Bugun havo issiq. 2003-yili men talaba edim, hozir o'qituvchiman. U birinchi kursda juda kuchli emas edi, hozir eng a'lochi talabalardan biri(dir). Bular - yangi kitoblar.
		-san	-siz	
		-(-dir) ¹⁶	-lar	
FE'Lf-ma]	-yap (-moqda/ -yotir)	-man	-miz	Men hozir televizor ko'ryapman. Men sizni yaxshi eshitmayapman. iltimos balandroq gapiring. U ketishga ruxsat so'rayapti. O'zbekiston iqtisodi rivojlanmoqda. ¹⁷ Ular dars tayyorlayaptilar.
		-san	-siz	
		-ti (-)	-tilar (-lar)	

¹⁶IZOH: -dir bog'lamasi hisoblanadi, sanaladi, bo'ladi so'zlariga sinonim bo'lib, kitobiy uslubda ishlatiladi. Uukam./ U ukamdir./ U ukam bo'ladi./ U ukam hisoblanadi.

¹⁷ -moqda, -yotir - kitobiy uslubda ishlatiladi.

Faqat quyidagi fe'llar: o'tirmoq, turinoq, yotmoq, yurmoq	-(i)b ¹⁸	-man	-miz	Men o'tiribman. Sen o'tiribsan U o'tiribdi. Biz o'tiribmiz. Siz o'tiribsiz. Ular o'tiribdilar.
		-san	-siz	
		-di	-dilar	
FE'L[-ma]	-a/-y ¹⁹	-man	-miz	Men universitetda o'qiyman. U o'zbek milliy taomlarini yaxshi ko'radi. Odatda, men erta turaman. O'qituvchi har safar o'tilgan mavzuni so'raydi.
		-san	-siz	
		-di	-dilar	
Hozirgi zamonning majhul nisbatdagi shakli				
FE'L	-(i)n/-(i)l	-yapti (/- moqda)		Yangi binolar qurilyapti. Yangi dastur ishlanmoqda.

¹⁸ IZOH: O'tgan zamon ma'nosini ifodalovchi -(i)b ravishdosh shakli faqat yuqoridagi fe'llarga qo'shilganda hozirgi zamon davom fe'li ma'nosini ifodalaydi.

Bu fe'llarga -yap qo'shimchasi qo'shilsa, harakat jarayonini ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan: Men o'tiryapman (o'tirish jarayonida). Men o'tiribman. (nima qilyapti? U hozir o'tiribdi.)

¹⁹ IZOH: -a/-y hozirgi-kelasi zamon qo'shimchasi bo'lib, bu holatda doim bajariladigan ish-harakatni ifodalaydi.

8-MAVZU: KELASIZAMON MA'NOSIIVING IFODALANISHI				
Grammatik materiallar			Misolilar	
FE'L[-ma]	-a/ ²⁰ y	-man	-miz	Ertaga havo issiq bo'ladi. Uni ertaga ko'raman. Uni hech qachon ko'r/шyтап. O'qituvchi bar safar o'tilgan mavzuni so'raydi, ertaga ham, albatta, mendan so'raydi.
		-san	-siz	
		-di	-dilar	
FE'L	-moqchi [emas/-mas]	-man	-miz	Ko'rishganimizda undan bu haqida so'ramoqchiman. Men uni ko'rmoqchi emasman. (xohishim yo 'q) Siz bilan gaplashmoqchimiz, hozir vaqingiz bomii? Uzr, siz hozir ketmoqchisizmi?
		-san	-siz	
		-	-lar	
FE'L	-(a)r [-mas]	-man	-miz	Balki, ertaga so'rarman. (aniq etnas, taxmin) Ehtimol, endi uni hech qachon ko'rmasiz. Balki buni sizga aytmaslar.
		-san	-siz	
		-	-lar	

²⁰ IZOH: a/ya - bu bilali, li Lylfimuia h-ii m-i i L/ltqaa ig-K-b-aryu -i i i Ys/In i mi/

9-MAVZU: O'ZGALAR FIKRINI IFODALASH I SULLARI				
Grammatik materiallar			Misollar	
O'zgalar fikrini aynan ifodalash (ko'chirma gap)				
"K",	- K^{B} =	K".	"Men, - dedi do'stim, - kela olmayman".	
"K",		- m.	"Men bugun kela olmayman", - dedi do'stim.	
M:		"K?/!"	Do'stim so'radi: "Sen ertaga kela olasanmi?"	
M:	"K",	- in.	Do'stim: "men bugun kela olmayman", - dedi.	
M:		"K".	Muxbir dedi: "Sizga bir savolim bor".	

²¹ Ko'chinna gap - K

²² Muallif gapi - M

G'zgar fikrni o'zlashtirish orqali ifodalash - o'zlashtirma gap

Ko'chirma gap kesimi o'tgan zamott shuklida bo'lsa

■ ■ : ИИИ

Ko'chirma gap				Q'zlashtirma gap	
"Mashg'ulotlar bugun bo'lmadi".- dedi u.				<u>Mashg'ulotlar bugun bo'lmaganini aytdi.</u>	
Grammatik materiallar				Misollar	
FEL	[-ma] - gan	-im	-imiz	-ni aytraoq	"Men bu vii institutgakirdim", -ciedi u. // <u>Ujbu yil institutga kirganini aytdi.</u> "Voy, meni juda xursand qilding", - dedi u. // <u>U juda xursand bolganini hayaion bilan gapirdi.</u>
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari		

Ko'chirma gap kesimi hozirgi zamon shaklida bo'lsa

Ko'chirma gap				O'zlashtirma gap	
"Hozir mashg'ulotlar bo'lyapti", - dedi u.				<u>U hozir mashg'ulotlar bo'layotganini aytdi.</u>	
Grammatik materiallar				Misollar	
FE'L	[-ma] - (a)ytogan	-im	-imiz	-ni aytmoq	"Uxlagim kelyapti", - dedi u. // <u>U uxlagisi kelayotganini aytdi.</u> "Men boshqa shaharga ketyapman", - dedi u. // <u>U boshqa shaharga ketayotganini aytdi.</u> "Siz meni eshityapsizmi?" ²³ , - deb so'radi u. // <u>U mendan eshitayotganimni so'radi (=bu shakl noto'g'ri)</u> <u>U mendan uni eshityapmanmi yoki yo'qmi, shuni so'radi.</u> <u>U mendan "eshityapsizmi" deb so'radi.</u>
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari		

²³ZOH: Ba'zi holatlarda istisnolar mavjud.

ISTISNO -mi yuklamali so'roq gap →

Masalan, "Hozir dam olyapsanmi?" - deb so'radi u. U mendan dam olyapmanmi yokiyo 'qmi, shuni so'radi. U mendan "dam olyapsanmi?" deb so'radi.

Ko'chirma gap kesimi kelasi zamonda shaklida bo'lsa					
Ko'chirma gap			O'zlashtirma gap		
"Ertaga mashg'ulotlar bo'ladi ", - dedi u.			<u>U ertaga mashg'ulot bo'lishini aytdi.</u>		
Grammatik materiallar			Misollar		
FE'L	-ish (/- maslik)	-im	-imiz	-ni aytmoq	U: "Ertaga kelaman", - dedi. // <u>U ertaga kelishini aytdi.</u>
		-ing	-ingiz		"Balki ertaga kelarman", - dedi u. ²⁴ // U ertaga kelishini aytdi (= noto'g'ri)
		-i	-lari		<u>U ertaga kelishi mumkinligini aytdi.</u> // U "kelarman", - dedi.

²⁴ISTISNO: Kelasi zamon giimon shaklidagi gap. Masalan, "Ertaga, balki, uchrasharmiz", - deb so'radi do'stim. Do 'slim ertaga uchrashamizmi yoki yo'qmi, shuni so'radi./ Do 'stim ertaga "uchrasharmiz?" deb so'radi.

Ko'chirma gapning kesimi ot-kesim bilan ifodalansa					
Ko'chirma gap			O'zlashtirma gap		
"Bizga qo'shimcha axborot kerak (edi)", - dedi u.			<u>U qo'shimcha axborot kerakligini aytdi.</u>		
Grammatik materiallar			"..... ^"		
OT- KESIM	[emasj -lik	-im	-imiz	•ni aytmoq	"Ishim ko'p",- dedi u.
		-ing	-ingiz		<u>U ishi ko'pligini aytdi.</u>
		-i	-lan		"Bugun havo sovuq emas", - dedim. <u>Men bugun havo sovna emaslieini aytdim.</u> "Voy ²⁵ , juda sovuq ekan-ku", - dedi u. U juda sovuq ekanligini hayratlamb aytdi.

²⁵IZOH: Quyidagi holatda ISTISNO :

Ko'chirma gap tarkibidagi **undov so'zlar, kiritmalar** o'zlashtirma gapda tushib qoladi. Masalan, "Iye, bu nima?" - so'radi u. U bu narsaning nimaligini taajjublanib so'radi.

10- MAVZU. NARSANING MIQDORINI IFODALASH YOLLARI

Grammatik materiallar		Mis	
Miri	Son \ of damida		Ular f**:"
Miqdor son		1, 2, 3, 4, 5...	bir, ikki, uch, to'rt, besh...
Dona son ²⁰	-ta	1 ta, 2 ta, 3 ta.	bilta ²¹ , ikkita, uchta
Taqsim son	-tadan	1 tadan, 2 tadan	bittadan, ikkitadan
Jamlovchi son	-ov, -ala, -ovlon	2 + ov, 5+ala, 7+ovlon	ikkov, beshala, yettovlon
Tartib son	-(i)nchi	2 + nchi, 5 + inchi	birinchi, beshinchi
Chama son	-lacha, -larcha, -lab	2+tacha, 10+lab, 100+larcha	ikkitacha, o'nlab, yuzlarcha
Kasr son	taqsim, yarim, -dan	1/3; 0,5; 1/6	bir taqsim uch, yarim, oltidan bir

²⁰ IZOH: -ta = dona, nafar...

6 ta gul (6 ta gullar = noto'g'ri), 10 nafar talaba (10 nafar talabalar=noto'g'ri)

10, 100, 1000 + -larcha, -lab = o'nlab, yuzlarcha, minglab

Ikki, uch,... olti, yetti + -ov, -ovlon, -ala = ikkala, beshovlon, to'rtala, uchala

yarim = 0,5; chorak = $\frac{1}{4}$ (y'oki: bir taqsim sakkiz / sakkizdan bir), 1,6 (bir butun o'ndan olti).

beshta-beshta = beshtadan Masalan, Dugonam bilan beshta-beshta (beshtadan) daftar sotib oldik.

²¹ IZOH: bilta - bitta

Kavisi yodamida	
ko'p, kam, oz ²⁸ , ozgina, bir qancha, bir nechta, biroz, ancha.	Orzularim ko'p. Ko'p gapimia, ishlagin. Ancha odam yig'ildi. Ozgina charchadim. Bir nechta talaba keldi. Bir qancha masala ko'rildi.
Qancha..., shuncha...	Qancha desangiz, shuncha olib kelaman.

²⁸ IZOH:

Kam - "me'yorga yetmagan"

Oz - "ko'p etnas".

11-MAVZU: 1STAK-XOHISH MA'NOSIMNING IFODALANISHI

Grammatik materiallar MisoiSar

FE'L	-moqchi		-man	-miz	Men o'zbek tilini o'rganmoqchiman. (ya'ni, o'rganaman)
			-san	-siz	
			-	-lar	
FE'L	-moqchi	edi	-m	-k	U bugun siz bilan gaplashmoqchi. edi.
			-ng	-ngiz	
			-	-lar	
FE'L	-(i)sh	-ni xohiamoq/ istamoq		Men o'zbek tilini o'rganishni xohlayman/ istayman. Men ketishni xohlayayman.	
FE'L	-gim	-gimiz	kel	za niton qo'shimchasi (III shaxsda bo'ladi)	Dam olgim kelyapti. O'qingiz kelyaptimi? Uyga ketgisi keldi.
	-ging	-gingiz			
	-gisi	-gitari			
FE*L[-ma]	-sa	-m	-k	bo*lardi	Siz dam olsangiz bo'lardi. U o'zbek tilini o'rgansa bo'lardi. и у. <i>imkoniyat</i>
		-ng	-ngiz		
		-	-lar		
FE'L[-ma]	-sa	-m	-k	edi	U meni tushunsa edi. (lekin tushunmaydi)
		-ng	-ngiz		
		-	-lar		
"Qani endi..." so'zlari bilan ico JI 4.....				Qani endi hozir muzdek suv boisa. Qani endi yoshligim qaytib kelsa... ,j	<i>imkoniyat</i> 0 <i>imkoniyat</i> 1st St.

u
12-MAVZU: MAJBIRIYAT, ZARIRIYAT VA IMKONIYATNI IFODALASH

Oramini natik materiallar		/			Misollar
FE'L	-(i)sh [-maslik]	-im	-irni	kerak zarur shart lozim darkor muni kin	Men ketishim kerak /kerak emas. Borishing zarur /zarur^emas. Ertaga kirishingiz mumkin/mumkin emas. Ketishim lozim/ lozim emas. (<i>kitohiy uslub</i>) O'qishim darkor/darkor emas. (<i>kjtobyj uslub</i>) - Olish(im) mumkinmi? - Olish(ing) shart emas. Men ketmasligim kerak. (<i>ya 'ni, qolishim kerak</i>) U yerga bormasligim kerak edi [<i>afsus, men bordim</i>]) Ertaga kelmasligim mumkin, chunki boshqa joyga boraman. Ketmasligingiz lozim.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari		
FE'L	-sa <i>(ma)sa</i>	** -ng	-k -ngiz	bo'ladi	Ertaga uchrashsak bo'ladi. (<i>imkoniyat bor</i>) Ertaga uchrashmaymiz bo'ladi. (<i>imkoniyat bor</i>) Ertaga bersangiz bo'ladi. (<i>bugun shart emas</i>)
FE'L	-sa	-m -ng -	-k -ngiz -lar	mayli(mi)	- So'rasam maylimi? /So'rasam bo'ladimi? - Mayli, so'rang.
FE'L		-a(y)		olmoq	Bugun kechqurun bora olaman. (<i>borishga imkoniyatim bor</i>) U bilan uchrasha oldingizmi? Siz arabcha matnni o'qiy olasizmi?

13-MAVZU: SHART MA'NOSINING IFODALANISHI

Oraramatik matcriallar				Misollar	
(Agar)(...) FE'L x [-ma]	-sa ²⁹	-m	-k	U ertaga kelmasa, nima qilamiz? U kelmasa, bu ishni qila olmaymiz.	
		-ng	-ngiz	Agar ulgursam, kelaman. Agar kela olmasang, qo'ng'iroq qil.	
		-	-lar	Agar /mabodo /bordi-yu kela olmasam, qo'ng'iroq qilaman. (<i>kelish ehtimoli kcitta</i>)	
(Agar)(...)FE'L [-ma]	-gan	-im	-irniz	-da edi	Meni to'g'ri tushunganingizda edi... Havo ochiq bo'lganda edi...
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari		

²⁹ "Kim... -sa, u/unga/uni...", "Nima...-sa,.....o'sha/shu..." kabi gapqolipida shartma'nosibilanbirgata'kid va kuchaytirish ma'nosi ham ifodalanadi. Kim harakat qilsu, u maqsadiga erishadi. — Agar harakat qilsangiz, maqsadingizga

Apr* »OI4iiW

fco'tsa

I B<яяишI

Agar havo sovuq bo'lsa, issiq kiyining.

(AgarX-)FE'L [-ma]	-sa	-m	-miz	-da edi,	FE'L	-ЯГ (mas)di..	Agar kelsangiz edi. gaplashardik.
		-ng	-ngiz				
		-	-lari				
(Agar)(...)FE'L [-maj]	-gan	-im	-irniz	-da (edi)	FE'L	-ar (mas)di	Meni to'g'ri tushunganingizda (edi), bunday muammolar bo'lmasdi. (<i>lekin to'g'ri tushunmadingiz va muammolar paydo ho 'Idi</i>) Havo ochiq bo'lganda edi, sayr qilardik.
		-ing	-ingiz				
		-i	-lari				
shart/buyruq maylida		bo'lmasa/yo'qsa....			Tezroq keling, bo'lmasa, biz ketamiz.		
O'tgan zamon shakli							
(Agar)(...)FE'L[-ma]	-gan bo'lsa	-m	-miz	,		Agar bu kitobni o'qigan bo'lsangiz, sizga boshqa kitob beraman.
		-ng	-ngiz				
		-	-lari				

Hozirgi /amon shakli					
(Agar)(...)FE ' L [-ma]	-yotgan bo'lsa	-m	-miz	» -•	Agar bu kitobni o'ayotgan bo'lsangiz, sizga hozircha boshqa kitobni bermayman.
		-ng	-ngiz		
		-	-lari		
LILIBYAKA kelasi zamon shakli C-c' - i					
(Agar)(...)FE'L[-ma]	-moqchi bo'lsa	-m	-miz	,	Agar bu kitobni o'aimoachi bo'lsansiz, sizga berishim mumkin.
		-ng	-ngiz		
		-	-lari		
(Agar)(...)FE'L [-ma]	(-a/-y) digan bo'lsa	-m	-miz	,	Agar bu kitobni o'ayidican bo'lsangiz, sizga berishim mumkin.
		-ng	-ngiz		
		"	-lari		

14-MAVZIfc PAYT MANONIMNG IFODA LAVISH I

Grammatik materiallar	Misollar
Ravish yordamida	
<p>o'tgan kun, keyin, so'ng, awal, oldin, ilgari, kuni bilan, hozir, ertalab, kechqurun, o'tmishda, allaqachon, yildan yilga, keehasi (kechki payt), tunda (tun pavti), har doim (hamisha), tunov kun, kecha, bugun, erta, iudin(ga), ertaga, bar kuni, bugun-erta, kun sayin, endi, hqli, hanuz</p> <p><i>tom 0Y" WVA 'V-A k, chiqi shu</i></p> <p><i>asr shom payti, as</i></p>	<p>Awal o'yla, keyin so'zla.</p> <p>Indinga (ertadan keyin) uchrashamiz.</p> <p>Kecha kinoga bordim.</p> <p>Ertalab u bilan uchrashdim.</p> <p>Kuni bilan (kun bo'yi) sizni kutdim.</p> <p>Uy ishini allaqachon yozib bo'lganman.</p>
Vaqtni ifodalash	
Soat ■ dan u daqiqa o'tdi	4:10 4 dan 10 daqiqa o'tdi
Soat ■ dan ■ ta o'tdi	4:10 4 dan 10 ta o'tdi
Soat ■ dan 30 daqiqa o'tdi	4:30 4 dan 30 daqiqa o'tdi
Soat ■ yarim	4:30 4 yarim

Soat ■ dan 15 daqiqa o'tdi	4:15	4 dan 15 daqiqa o'tdi
[Soate danchorak o'tdi	4:15	4 dan chorak o'tdi
Soat ■ daqiqa kann ■	4:40	20 daqiqa kam 5
Soat ■ ta kmm ■	4:40	20 ta kam 5
Soat ■ —u ■	4:40	to'rt-u qirq
Soat 15 ta kam III	4:45	15 ta kam 5
Soat 15 daqiqa kam ■	4:45	15 ta kam 5
Soat chorak kam ■	4:45	chorak kam 5
Soat roppa-rosa ■	4:00	roppa-rosa 4
		Soat yigirma ta kam 3 (14:40) da keling. Soat roppa-rosa to'rt boidi. Soat ikki yarim (ikki-yu o'ttiz)da dars boshlandi.
RAVISH. SON	-gacha	Ertagacha xayr! Kechgacha tugatish kerak. Soat beshgacha kutamar
FE'L	-guneha	Uchrashguncha xayr! Yomg'ir tinguncha uyda crtir

40

FE'L	-ish/-	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	-dan oldin/awal	Men bu yerga kelishimdan oldin yaxshilab o'ylab ko'rdim.
FE'L	-gan	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	-dan keyin/so'ng	Sen kelganingdan keyin boshlaymiz.
FE'L	-ish	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	bilan(oq)	Sen kelisliing bilan(oq) boshlaymiz.
FE'L	-gan -ayotgan	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	-da	Men kelganimda, u ketdi. Men kelayotganimda, u chiqib ketayotgan edi.
FE'L	-gan	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	-dan beri/buyon	U kelgandan beri (buyon) hali hech qanday o'zgarishlar bo'lmadi.
FE'L				-gach,	Men kelgach, sen ketasan. Siz kelgach, boshlaymiz. Ular kelgach, hammasini tushuntirib berasan.

41

15-MAVZU: O'RIN-IOV MA'NOSINING [FOPALANISHI]

Grammatik matcriallar

Misollar

60 roq oimosHiaii yoiIII "4?

Qayerda? Qayerga? Qayerdan? Qani?

Qayerda yashaysiz?
Qayerga ketayapsiz?
Qayerdan keldingiz?
U qani?

G'rio ravishi yordamida

bu yerda, u yerda, shu yerda, yuqorida, pastda, quyida, oldinda, orqada, o'rtada, unda-bunda, shu yerga, uzoqda, yaqinda, hech qayerda, har qayerda, allaqayerda, o'g'a, o'ngda, chapdan, ichkariga, tashqarida, uyoq-buyoqqa

Sizning oldingizga keldim.
Tashqarida qor yog'moqda.
Allaqayerdan musiqa ovozi eshitildi.
O'rtada stol turibdi.

Ko'makchilai yordamida

OT	-ning	Aepo old, ust, yon, tag, orqa, o'rta, ich, ora, qosh, ost, ro'para	-iin	-imiz	-daJ-gaJ- dan	Uyimizning yonida metro bor. Binoning ro'parasida bog' joylashgan. Stol ustida choynak va 42ayola turibdi.
			-ing	-ingiz		
			-i	-Jari		

42

Qayer -da/ -ga/ -dan	FE'L	-gan bo'lsa	-m	-k	o'sha yer- -da/-ga/-dan ³⁰	U qayerda o'qiyotgan bo'lsa, men ham o'sha yerda o'qishni xohlayman. Qayerga desangiz, o'sha yerga boraman. U qayerga ketgan bo'lsa, siz ham o'sha yerga boring.
		-ayotgan bo'lsa	-ng	ng iz		
		-sa	-	- lar		
FE'L	-gan -ayotgan -digan	joy/yer ³¹			-ga/-da/-dan	Sen aytgan joyga bordim. U o'qiyotgan yerda chet elliklar ko'p. Biz bo'ladigan joydan bir kilometr narida katta suv havzasi bor.

³⁰ IZOH

Aniq bo'limga j,,, (agal aniq bir jo) haqida ^ bildirilgand> ^ ^ ^

³¹ IZOH

foydalanilmaydi)

zaruriyat

SSZ&r.*?mibn bo'limga " mat'lum <O> qiyotgan bo'lsa, u yerda chet elliklar ko'p = noto'g'ri
U o'qiyotgan yerda chet elliklar ko'p = tog'ri

43

16-MAVZU: SABAB MA'NOSINING IFODALANISHI

Grammatik matcriallar	Misollar
So'roq olmoshlari yordamida f Я; 0' % \$ Γ J! Y? eg; ч	
Nega? Nimaga? Nima uchun? Nima sababdan?	Nega kecha sen uyda qolding? Nimaga u kecha kelmadi? Nima uchun bugun siz kelmadingiz? Nima sababdan siz kecha uchrashuvga kelmadingiz?
Sabab ravish. yordamda !Π	
<i>nima</i> chorasizlikdan, nnilojlikdan / !fVO CL V^OV ,	Chorasizlikdan sizning oldingizga keldim.
^ yordamida lar	
uchun, sababli, tufayli) <i>gan / im</i>	O'zbekistonni yaxshi ko'rganim uchun/ sababli/ tufayli o'zbek tilini o'rganyapman.

44

VOQEA-HODISA		, chunki /negaki	SABAB	fJiigun kela olmadim, chunki ishini ko'p edi. Kecha men kelmadim, negaki men kasal edim.	
SABAB		, shuning uchun (shu bois/ shu sababli/ shu tufayli)	VOQEA-HODISA	Kecha men kasal edim, shuning ucliun kelmadim. Ishim ko'p edi, shuning uchun kela olmadim.	
SABAB	-gan	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	uchu I, I sababli tufayli	Ishim ko'p bo'lgani uchun kela olmadim. Kasal bo'lgani sababli darsga qatnasha olmadi.
Modal so'zlar yordamida					
TAXMINIY SABAB		, shekilli,	VOQEA-HODISA	Xafa bo'ldi, shekilli, bugun kelmadi. Xafa bo'lgan bo'lsa kerak, bugun qo'ng'iroq ham qilmadi.	
	FE'L	-sa kerak			

45

Grammatik shakllar yordamida					
RAVISH, SIFAT	-lik	-im	-imiz	-dan	Ish ko'pligidan hech narsaga ulgurmadim.
		-ing	-ingiz		Uning go'zalligidan hayratlandik.
		-i	-lari		
FE'L[-ma]	-gan	-im	-imiz	-dan	Uyalganidan xonadan chiqmadi.
		-ing	-ingiz		Tanishganimdan xursandman.
		-i	-lari		
Yuklama yordamida					
TAXMINIY SABAB	FE'L	-mi,	VOQEA-HODISA		Xafa bo'ldimi, bugun menga qo'ng'iroq qilmadi.

46

17-MAVZU: MAQSAD MA'NOSINING IFODALANISHI		
Grammatik material lar		M isoliar
So'roq olmoshlari		
Nima uchim? Nima niyatda? Nima maqsadda?		Nima uchun O'zbekistonga keldingiz? Nima maqsadda O'zbekistonga tashrif buyurdingiz? (<i>kitobiy uslub</i>)
Maqsad rav.shlan yordamida		
qasddan, ataylab, atayin, jo'rttaga; maqsadda, niyatda, umidda, ilinjda		Nima uchun bunday qildingiz? Atayin qildim. Men siz bilan gaplashmoqchi edim. Shu maqsadda/umidda/niyatda/ilinjda keldim.
Maqsad ravishdoshi yordamida		
FE'L	-gani	Siz bilan uchrashgani keldim.

47

FE'L	-(i)sh/ [-maslik]	uchun	Bu vazifani bajarish uchun sizga 2 kun muhlat beraman. Sizga bezovta qibwaslik uchun xonaga kirmadim.	
FE'L	-(Osh	-ga	Toshkentga o'zbek tilini o'rganishga (= «'rganish ucun) keldim.	
FE'L	-(i)sh/ [-maslik]	maqsadida/ niyatida/ umidida/ yTfinjida	Til o'Tganish maqsadida o'quv kursiga yozildiin. Uni koTish umidida keldim.	
FE'L [-ma]	-(a)y	-(a)ylik	deb	Siz qiynal/wnng deb, sizga lug'at sotib oldim. Uni ko'ray deb keldim. (so 'zlashuv uslubida) U o'qisin deb, men yana bir necha kitob olib keldim. Do'stim xato qil/wasin deb, men unga yordam berdim.
	-gin	-(i)ng		
	-sin	-sinlar		
FE'L[-ma]	-(a)y	-(a)ylik	degan maqsadda/ umidda/ niyatda/ ilinjda	Ishni o'z vaqtida bajaraylik degan maqsadda, muhandislar tinimsiz ishlashdi.
	-gin	-ing		
	-sin	-sinlar		

48

18-MA vZrj: TO SIQSIZLIK MA'NOSINING IFODALANISHI						
Grammatik materiallar '1					Misollar	
(qancha/ s qanchalik/ ^ naqadar/ ^ garchi/ O. garchand)	FE'L [-ma]	-sa	-m	-k	ham (-da/ /hamki), (baribir)	U kechirim so'ra/?/r/sa ham, (baribir) men uni kechirdim.
			-ng	-ngiz		Uni diqqat bilan eshitsam ham, (baribir) hech nimani tushun/Hadim.
			-	-lar		Uni qanchalik diqqat bilan eshitsam-da, tushunmadim.
FE'L[-ma]	-gan	-gan	-im	-miz	bilan,...	U o'zbek tilini ko'p o'rgangaiii bilan, (baribir) yaxshi gapira olmayapti. (=o'rgansa ham)
			-ing	-ingiz		
			-i I	-lari		
FE'L[-ma]	-gan	-im	-miz	FE'L	-(a)r f/-mas]di...	U mendan iltimos qil/wgandayam, (baribir) men unga yordam berardim.
		-ng	-ngiz			
		-i	-lari			

49

O'tgan zamonda					
FE'L[-ma]	-gan	-im	-miz	-ga qaramay, /-ga	Qancha tushuntirganimga qaramay, u vazifani noto'g'ri bajardi.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari	qaramasdan,	
Hozirgi zamonda					
FE'L[-ma]	-(a)yotgan	-im	-miz	-ga qaramay, /-ga	Kelayotganiga qaramasdan, uni kutmadim.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari	qaramasdan,	
YvmSlamonda					
FE'L[-ma]	-ish	-im	-miz	-ga qaramay, /-ga	Ertaga imtihon bo'liishiga qaramay, ular kechgacha sayr qilishdi.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari	qaramasdan,	

50

OT, SIFAT, RAVISH	-lik	-im	-miz	-ga qaramay, /-ga	Odam ko'pligiga qaramay, bo'sh joylar hali boredi. Chaqqonligingizga qaramay, ishni kech tugatdingiz.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari	qaramasdan,	
FE'L	-sin/-sa (-sa...-sin, -masa...),	FE'L takrorlanadi		-masin, (baribir)	Kelsin, kelmasin, baribir hech narsa o'zgarmaydi.
FE'L	-gan -(a)yotgan -(i)sh	-im	-miz	-dan qat'i nazar	Kim bo'lishingizdan qat'i nazar, awalo, yaxshi odam bo'ling.
		-ing	-ingiz		
		-i	-lari		

51

19-MAVZU: QIYOSLASH VA O'XSHATISH MA'NOSINI IFODALASH

QANDAY? KIMDEK? NIMADEK? KIM(NIMA)-GA OX'SHAYDI?				
Grammatik materiallar				Misollar
Bu (shaxs, narsa, harakat nomi)	bu(n)	-dan	qanday (-roq) [emas]	Meva sabzavotdan qimmat(roq). Temir yog'ochdan mustahkamroq. Yozish gapirishdan qiyinroq.
..... esa				Men vazifalami to'liq bajardim, u esa to'liq bajarmadi.
.....bo'lsa		-m	-k	Men mavzuni yaxshi tushundim, sen bo'lsang hatto eshitmading. Toskentda havo ochiq, Samarqandda bo'lsa yomgir yog'ayapti.
		-ng	-ngiz	
		-	-lar	
Bu (shaxs, narsa, harakat nomi)	bu(n)	-ga qaraganda	SIFAT (-roq)[emas]	Bu bunga qaraganda balandroq. Sizning universitetingiz biznikiga qaraganda katta(roq).

52

Bu (shaxs, narsa, harakat nomi)	bu(n) (shaxs, narsa, harakat nomi)	-dan ko'ra	qanday (-roq)[emas]	Bu bundan ko'ra yaxshiroq (<i>qiyoslash ma'nosi kuchli, ya'ni birinchisi ikkinchisiga qaraganda ane ha afzal</i>) U mendan ko'ra bu sohada ane ha tajribali(roq). Sizdan ko'ra yaxshiroq bilaman.
Bu (shaxs, narsa, harakat nomi)	bu(n)	-ga nisbatan (sal, birmuncha, biroz, ane ha)	qanday (-roq)[emas]	U bunga nisbatan ane ha mustahkam. Bugun kechaga nisbatan ane ha salqin(roq). Nisbatan yomon emas.
OT	-dek(/-day/-ga o'xshab/kabi/singari)			Muzdek suv bering. Guldek (chiroyli) qiz. Bu narsa menga havodek zarur. Milliy qadriyatlarimiz kabi/singari tariximiz ham biz uchun qadrlı. (<i>kitobiy uslub</i>)

53

FE'L [-ma]	-gan	-dek (/day/kabi/singari)	U hech narsani tushunmi/gandek qaradi. Meni ko'rmagandek, u boshqa xonaga kirib ketdi (<i>lekin u meni ko'rdi</i>)
FE'L [-ma]	-gan	-ga	o'xshab U hech narsani tushunmangganga o'xshab menga qaradi. Nima uchun poyezdga kech qolgan odamga o'xshab o'tiribsiz?

54

20-MAVZU: CHEGARALASH MA'NOSINING IFODALANISHI						
QAYERCACHA?QACHONGACHA?						
Grammatik materiallar				Misollar		
OT		-gacha ³²		Ko'chagacha birga chiqdik. Bekatgacha birga bordik.		
(To/toki)	FE'L I-ina]	-gun	-im -ing -i	-imiz -ingiz -lari	-cha (/ga qadar)	Men kelgunimcha dam olib turing./ Men kelguncha dam olib turing. Biz borgunimizcha kutib turing. Quyosh botguncha qaytaman. Ular kelgunlariga qadar (=kelguncha) kutib turamiz. (<i>kitobiy uslub</i>) To vazifani bajar/w/guncha. ketmaymiz.

³²IZOH:

g → k: ... k + -gacha/ -guncha = kacha/kuncha tik + -guncha = tikkuncha, yo'lak+gacha= yo'lakkacha

g ~*q: ... q+ -gacha/-guncha = qacha/quncha chiq+guncha=cbiqquncha , qishloq+gacha= qishloqqacha

55

OT	-dan tortib, (to)	OT	-gacha	0'qituvchilardan tortib, to talabalargacha bu dastur bilan tanishib chiqishlari shart. Dushanbadan to jumagacha men navbatchiman.
Qachon? Qayer? Nima?	-dan boshlab	Qachon? Qayer? Nima?	-gacha	Bugundan boshlab jumagacha tayyorlanamiz. Keyingi haftadan boshlab dam olishingiz mumkin. (<i>qachongacha aniq emas</i>)

11.0 V ALAR

l-ilova

OLMOSHLAR

OLMOSHLAR	MISOL	IZOH
MEN BIZ SEN SIZ U ULAR	Men ertaga kelaman, siz-chi? Sizni juda hurmat qilaman. Ular juda bilimli talabalar ekan.	Siz, ular olmoshi birlikda qo'llanganda hunnat ma'nosini bildiradi. = Ular mening akam (<i>hurmat ma'nosida</i>).
0'ZIM 0ZIM1Z 0'ZING O-ZINGIZ 0'ZI CrZLARI	Sizga kitobinmi berib turaman, lekin keyin o'zimga qaytaring. (<i>menga qaytaring - noto 'g'ri</i>)	Ba'zan egalik va kelishik qo'shimchalarisiz ishlatilishi mumkin. O'zining uyi - o'z uyi. Egalik qo'shimchalarini olib, kishilik olmoshi o'rni qo'lanadi, ko'pincha shaxsga, ba'zan predmetga ishora qiladi. O'z olmoshi otlar oldida kelib, ayirib, ta'kidlab ko'tsatish uchun qo'lanadi va predmetni ta'kidlab, subyektga xos ekanligini ifodalaydi.

KIM? NIMA? Q AND AY? QAYSI? NECHA? QACHON? NEGA? NIMAGA? QANI?	Bu ikki kitobdan qaysi biri yaxshiroq? Nega buncha xafasiz?	Shaxsga (kim?), narsa-buyumga (nima?), belgiga (qaysi?, qanday?), miqdorga (necha?), vaqtga (qachon?), maqsad va sababga (nimaga?, nega?), o'ringa (qani?, qayerda?), harakatga (nima bo'ldi?, nima qildi?) nisbatan ishlatiladi.
MAMMA, BARCHA, BARI, JAMI. YALPI, BUTUN. HAR KIM, HAR NIMA, HAR BIR, HAR NARSA, HAR QAYSI	Darsga hamxna keldi. Hammasini (<i>narsa rna 'nosida</i>) olaman. <i>Har kim ham bu vazifani bajara olmaydi.</i> <i>Har bir ishni mas 'uliyat bilan bajarish kerak.</i>	Ular shaxs, narsa, belgi, harakatlami jamlab ifodalaydi. Har so'zi gapda fe'llar oldida kelsa, ravish hisoblanadi: <i>Har ko 'rganimda xursand bo 'laman.</i>
I.KIMDIR. NIMADIR. QANDAYDIR, QAYSIDIR, NEGADIR, NECHTADIR.	<i>U mendan qandaydir kitobni so 'rgan edi.</i>	predmet, belgi, hodisa haqidagi noaniq tasawurni bildiradi. Gumon olmoshlari asosan, ot va sifat o'mida ishlatiladi.

QANCHADIR 2. ALL AKIM, ALLANIMA, ALLAQANDAY, ALLAQANCHA, ALLANARSA, ALLAQACHON 3. BIROV, BA'ZILAR	<i>U mendan allaqanday kitob so 'rgan edi.</i> (ozgina hurmatsizlik, befarqlik ma'nosini beradi) <i>Ba 'zilar uni tushunmadilar.</i>	
HECH KIM, HECH NIMA, HECH BIR, HECH NARSA, HECH QAYSI, HECH QANDAY, HECH QAYERDA, HECH QACHON	<i>Hech kim uni tanimadi.</i> <i>Kechgacha hech narsa yemadi.</i>	Inkor ma'nosini bildiradi. Hech so'zi gapda fe'llar oldida kelsa, ravish hisoblanadi: <i>Bu to 'g 'rida hech tashvishlanmang.</i> Bo'lishsizlik olmoshlari ishtirok etgan gapning kesimi doimo inkor shaklda bodadi.

FE'L NISBATLARI

FE'L	NISBAT QO'SHIMCHALARI	IZOH
BERILDI SO'RALDI ISHLANDI ILINDI	<p>- l / - il</p> <p>Fe' V ++ zamon qo'shimchasi</p> <p>- n / - in</p>	<p>Fe'llarda harakatning bajaruvchisi noma'lum bodadi.</p> <p><i>Mukofot ber\ il+di.</i></p> <p>Fe'l asosi 'T'ga tugasa -in qo'shimchasi, "la"ga tugasa, -n qo'shimchasi qo'shiladi.</p> <p><i>Dars boshla+n+di.</i></p>
YUVINDIM K0'RINDING SUYANDI	<p>z'' — 1 / - U</p> <p>Fe' y ++ zamon qo'shimchasi</p> <p>- n / - in</p>	<p>Harakat bajaruvchining o'zi tomonidan bajariladi.</p> <p><i>Uyuvindi, yu 'ni o 'zini o 'zi yuvdi.</i></p> <p><i>Bugun deirsda ku 'rinmadingiz.</i></p>

60

BERISHDI KELISHY ARTI 0'QISFLADI	<p>Fe'l y + -sh/-ish + zamon qo'shimchasi</p>	<p>Harakat bir necha shaxs tomonidan bajariladi.</p> <p>-sh (-ish) qo'shimchasi -lar qo'shimchasini olgan aniq nisbatdagi fedga sinonim bodishi mumkin:</p> <p><i>Bolalar qo 'shiq aytishdi= aytidilar.</i></p>
CFQITDI 1CHIRDIM KETKAZDI SO'RATDIK YOZDIRDING	<p>Fe'l + -t/-tir/-dir/-gaz/-kaz/-qaz/-ir/-ar/-iz + zamon qo'shimchasi</p>	<p>Subyekt harakatni boshqa shaxslarga bajartiradi.</p> <p>-t: <i>o'qi+t, so'ra+t, ishla+t.</i> Bu qo'shimcha unli tovush bilan tugagan fed asoslariga qo'shiladi.</p> <p>-tir (-dir): <i>ayt+tir, kel+tir, yoz+dir, ko 'pay+ tir.</i> Jarangli undosh bilan tugagan fed asoslariga -dir, jarangsiz</p>

61

			<p>undosh bilan tugagan fe'l asoslariga (kel so'zidan tashqari) esa -tir qo'shiladi.</p> <p>-giz, -kiz, -qiz. -giz: <i>kir+giz, tek+kiz, ayt+qiz, tur+g'iz</i></p> <p>-gaz, -kaz, -qaz: <i>ko'r^gaz, ket+kciz, o't+qaz</i>. Jarangli irndosh bilan tugagan fe'l asoslariga -giz, -giz, -gaz, jarangsiz undosh bilan tugagan fe'l asoslariga esa kiz, -qiz, -kaz, -qaz qo'shimchalari qo'shiladi.</p> <p>-ir, -ar, -iz: <i>ich+ir, qayt+ar, tom+iz, oq+iz</i>. Bu qo'shimchalar undosh bilan tugagan bir bo'g'inli</p>
--	--	--	--

62

63			<p>so'zlarga qo'shiladi.</p> <p>Orttinna nisbat qo'shimchasi bir fe'lga birdan ortiq qo'shilishi mumkin: <i>ayt+tir+tir+di, yoz+dir! gizz di, keh tjr+tir+ di, ko'rsa+t+tir+di, oq+iz+dir+di, qa)t+arj_tir+di</i>. Bunda orttinna nisbat ma'nosi kuchayadi.</p>
----	--	--	---

63

KO'MAKCHI FE'L

№	KO 'MAKCHIFE 'LLI SO'Z QO'SHILMASI	MISOL	MA 'NO SI
1.	Fe'l + -b/-ib + olmoq	Mavzuni o'zim o'qib olaman. Kecha darsga bormadim, lekin mavzuni o'zim o'qib, tushunib oldim. Ustingizga kiyib oling, havo ancha sovuq.	Flarakatni subyekt o'zi uchun ba_jarishini bildiradi.
2.	Fe'l + -a/-y + olmoq	Men bu vazifani bajara olaman. (ya 'ni imkoniyatim bor) Men unga vaziyatni tushuntira oldim.	Flarakatni bajarish imkoniyatiga egalik, qodirlik ma'nosini beradi
3.	Fe'l + -b/-ib + bermoq	Men sizga bu narsani topib beraman. Iltimos, menga eshikni ochib bering	Flarakatning boshqa odam uchun bajarilishi ma'nosini bildiradi

64

		(ya 'ni men uchun).	
4.	Fe'l + -a/-y + bermoq	Men baribir yoza beraman. Men uni uyg'otsam ham, u uxlay berdi (yoki: uxlayverdi).	Harakat bajarilishi uchun to'siq, qarshilik yo'q.
5.	Fe'l + -a/-y + boshlamoq	Men o'zbek tilini o'rgana boshladim.	Flarakatning boshlanishi tna'nosini beradi.
6.	Fe'l + -b/-ib + bo'lmoq	Bu kitobni o'qib bo'ldim. Yozib bo'ldingizmi (yozishni tugatdingizmi)?	Tugallanganlik, to'la bajarilish ma'nosini beradi.
7.	Fe'l + -b/-ib + turmoq ³³	Biz tez-tez uchrashib turamiz. O'tirib turing (bir munch a vaqt), u hozir keladi.	Harakatning davomiyligi, takroriyliigi ma'nosini bildiradi.
8.	Fe'l + -a/-y + turmoq	Flozircha ishlay tur, keyin yana o'ylab ko'ramiz. Men kelgunimcha o'tira tur.	Flarakatning vaqtincha, boshqa hodisa yuz berguncha davom etishi ma'nosini bildiradi/

³³/ZOH: lekin bu holda gapda aniq vaqt (payt ma'nosmi bildiruvchi so'z) qo'llanilmaydi. Masalan, *U kelguncha uni shuyerda kutib turaman.* (Uni ikki soat kutib turaman - noto'g'ri).

9.	Fe'l + -b/-ib + yurmoq ³⁴	Uni doimo kuzatib yuramiz.	Harakatning uzoq davomini bildiradi.
10.	Fe'l + -b/-ib + qo'yimoq	Vaqtim boiganda, o'qib qo'yaman. Iltimos, unga shuni berib qo'ying. (<i>bu siz uchun qiyin emas</i>)	Haraktaning tez va oson bajarilishi ma'nosini bildiradi.
11.	Fe'l + -b/-ib + chiqmoq ³³	Kitobni o'qib chiqdim.	Harakatning to'la bajarilishi ma'nosini bildiradi.
12.	Fe'l + -b/-ib + yubormoq ³⁶	U o'yatnasdan gapitib yubordi.	Harakatning tasodifan, kutilmaganda bajarilishini, harakatning qisqa vaqt

³⁴ *IZOH:* Agar **yurmoq** fe'li buyruq maylining bo'lishsizlik shaklida bo'lsa, asosiy(yetakchi) fe'ldagi harakatning bajarilmasligi ma'qulligi ifodalanadi. Masalan, Gapirib yunnang ("gapirish ma'qul emas" ma'nosida)

³³ *IZOH:* **Bo'iraq** va **chiqmoq** yordamchi fe'Har ming farqi:

1) **Bo'lmoq** yordamchi fe'li har qanday fe'i bilan birika oladi.

Chiqmoq yordamchi fe'li esa faqat tayyor obyekt ustida bajariladigan harakatni bildiruvchi fe'llar bilan birikadi

Masalan: *Knob (tayyor obyekt)ni o'qib chiqdim.*

Mashq (mashq haliyo'q)niyozib bo'ldim.

2) Shu bilan birga obyekt "kirish" va "chiqish"ga ega bo'lishi kerak.

Masalan: *Kitobni o'qib chiqdim.*

Kitobning boshi(kirishi) va oxiri(chiqishi) bor.

³¹ *IZOH:* Buyruq mayli shaklida qo'langanda "iltimos" ma'nosini beradi.

Masalan: *Eshikni ochibyuboring ("ochvoring" - so'zlashuv uslubida)*

			ichida yuz berishini bildiradi.
13.	Fe'l + -b/-ib + qolmoq	Kecha bozorda do'stimni ko'rib qoldim. (<i>ya'ni tasodifan</i>),	Harakatning kutilmagan, tasodifan, harakat ekanligini bildiradi.
14.	Fe'l + -a/-y + qolmoq	Mayli, siz ham bora qoling. Iltimos, menga yordam bera qol.	1) O'zga shaxsning iltimosiga ruxsat, rozilik, ma'nosini beradi. 2) Yalinish, iltimos ma'nosini ham bildiradi.
15.	Fe'l + -b/-ib + ko'rmoq ¹⁷	Bu taomni yeb ko'ring, juda mazali.	Yetakchi fe'ldagi harakatni sinash, bilish uchun bajariladigan harakatni bildiradi.

¹⁷ *IZOH:* Ba'zan **ko'r** yordamchi fe'li bo'lishsizlik shaklida. bu>Tuq-istak maylida qo'langanda, harakatni bajarmaslikka qat'iy ta'kidlash, ogohlantirish ma'nosini beradi.

Masalan: *Bu ishni qila ko'rma.*

gin
Fel + -a/-y + ko'rma ng
sin

MODAL SOʻZLAR

-V	Modal soʻz	Misol	Maʼnosi
1.	shubhasiz	<i>Shubhasiz, siz haqsiz. (sizning haq ekaningizga shubha yo 'q)</i>	<i>Fikrning qat 'iyligi ta 'kidlanadi.</i>
2.	soʻzsiz	<i>So 'zsiz, bu vazifani bajarish qiyin, lekin biz harakat qilamiz.</i>	<i>Fikrning qat 'iyligi ta 'kidlanadi.</i>
3.	albatta	<i>Ertaga, albatta, universitetga boraman.</i> -Ertaga keling. -Albatta.	<i>Ishonch bildiradi.</i>
4.	tabiiy(ki)	<i>Tabiiy, siz bir o 'zingiz bu vazifani bajara olmaysiz.</i>	<i>Anglatilayotgan voqelikning yuzaga kelishi tabiiyligini bildiradi.</i>
5.	rostdan ham	<i>Rostdan ham, bu taom juda mazali ekan.</i>	<i>Fikrning chinligi eslatiladi.</i>
6.	darvoqe	<i>Dan'oqe, bu gapni oldin ham aytgandingiz.</i>	<i>Fikrning chinligi eslatiladi.</i>

68

7.	aslida	<i>Aslida, men bu vazifa uchun mas'ul emasman.</i>	<i>Fikrning chinligi eslatiladi.</i>
8.	shekilli	<i>Darsga kech qoldim, shekilli.</i>	<i>Fikrning taxminiyligini bildiradi.</i>
9.	chamasi	<i>Vaqt bo'ldi, chamasi, endi boshlaylik.</i>	<i>Fikrning taxminiyligini bildiradi.</i>
10.	ehtimol	<i>Ehtimol, shundaydir.</i> <i>U meni, ehtimol, tushunmayotgandir.</i>	<i>Gumon bildiradi.</i>
11.	balki	<i>Balki, ertaga kelarsiz?</i> <i>Balki, bu noto 'g 'ridir.</i>	<i>Gumon bildiradi.</i>
12.	hoynahoy	<i>Hoynahoy, siz talaba bo 'Isangiz kerak. (mening fikrimcha)</i>	<i>Fikrning tasmolli ekanini bildiradi.</i>
13.	aftidan	<i>Aftidan, siz bu yerlik emassiz.</i> <i>Aftidan, u bizdan xafaga o 'xshaydi.</i>	<i>Fikrning tasmolli ekanini bildiradi.</i>
14.	har qalay	<i>Har qalay, yotnon bo 'Imadi.</i>	<i>Fikrning chinligiga gumon ham, ishonch ham bildiradi.</i>
15.	har holda	<i>Ularning fikrlarini aniq bilmayman, har holda, bizga qarshi bormasalar kerak.</i>	<i>Fikrning chinligiga gumon ham, ishonch ham bildiradi.</i>

69

16.	xususan	<i>Majlisda bir qancha masalalar ko 'tarildi, xususan, ta'lim tizimini isloh qilish masalasi ham.</i>	<i>Fikrning dalillanishini bildiradi.</i>
17.	masalan	<i>Bu ikki xalqning o 'xshash tomonlari ko 'p, masalan, urf-odatlari, milliy madaniyati.</i>	<i>Fikrning dalillanishini bildiradi.</i>
18.	aksincha	<i>-Juda charchadingizmi? -Yo 'q, aksincha, judayaxshi dam oldim.</i>	<i>Fikrning dalillanishini bildiradi.</i>
19.	jumladan	<i>Bu xabardan ko 'plar, jumladan, Murod ham hayron bo 'Idi.</i>	<i>Fikrning dalillanishini bildiradi.</i>
20.	afsus	<i>Afsus, bugun vaqtim yo 'q edi, borolmayman.</i>	<i>Afsuslanish va ajablanishni ifodalaydi.</i>
21.	esiz	<i>Esiz, kecha eshitmabman, men ham borardim.</i>	<i>Afsuslanish va ajablanishni ifodalaydi.</i>
22.	awalo	<i>Awalo, bu masalani batafsil o 'rganish kerak, keyin xulosa chiqaramiz.</i>	<i>Tartibni ko 'rsatadi.</i>
23.	dastlab	<i>Dastlab reja tuzib, keyin ishni boshlash kerak.</i>	<i>Tartibni ko 'rsatadi.</i>
24.	nihoyat	<i>Nihoyat, biz uchrashdik.</i>	<i>Tartibni ko 'rsatadi.</i>

25.	kerak	<i>Har bir ishni o 'z vaqtida bajarish kerak.</i>	<i>Zaruriyatni ifodalaydi.</i>
26.	zarur	<i>Har bir mutaxassis buni bilishi zarur.</i>	<i>Zaruriyatni ifodalaydi.</i>
27.	mumkin	<i>Bu yerda chekish mumkin emas.</i>	<i>Zaruriyatni ifodalaydi.</i>
28.	shart	<i>Buni bilishingiz shart. Kechaga rasmiy kiyinish shart emas, shunchaki, do 'stona uchrashuv.</i>	<i>Zaruriyatni ifodalaydi.</i>
29.	demak	<i>Demak, kelishdik, ertaga gaplashamiz.</i>	<i>Xulosani ifodalay di.</i>
30.	xullas	<i>Xullas, gap shit.</i>	<i>Xulosani ifodalaydi.</i>
31.	qisqasi	<i>Qisqasi, bu bir kitnda hal qilinadigan masala emas.</i>	<i>Xulosani ifodalaydi.</i>

KOMAKCIII

<i>Ko 'makchi</i>	<i>Ma 'nosi</i>	<i>Misol</i>
bilan	Birgalik ma'nosini ifodalaydi.	<i>Alisher bilan clars tayyorladim.</i>
	Vosita ma'nosini ifodalaydi. (yordamida)	<i>Qalam bilan chizdi.</i>
	va bog'lovchisi vazifasida qo'llanadi.	<i>Nok bilan uznm oldik.</i>
	Payt ma'nosini ham ifodalaydi.	<i>Eshik ochilishi bilan bolalar ichkariga kirishdi.</i>
uchun	-ga ma'nosida	<i>Men uchun bu juda muhim.</i>
	Narsaning kimga yoki nimaga atalganligini ko'rsatadi.	<i>Kitobni ukasi uchun sotib oldi.</i>
	Sabab ma'nosini bildiradi. (sifatdosh shakli bilan kelganda)	<i>Kechikkani uchun darsga kirmadi.</i>
	Evaziga, o'miga ma'nosini ifodalaydi.	<i>Mehnati uchun haq so'radi.</i>

72

	Maqsad ma'nosini bildiradi. (harakatnomi bilan kelganda)	<i>Bu institutga o 'qish uchun kelganman.</i>
kabi/singari/yanglig ⁴	o'xshatish, qiyoslash	<i>Men kabi siz ham juda charchadingiz. O 'qish singari o'qitish ham qiyin.</i>
sari/tomon	yo'nalish	<i>Yorug 'lik sari yo 'l ochildi. Borgan sari siz bilan gaplashish qiyin bo'lyapti.</i>
sayin	payt	<i>Run sayin havo isiyapti.</i>
qadar	chegara, makon	<i>Shu kunga qadar (shu kungacha) men bunday loyihada ishtirok etmagan edim.</i>
tufayli/sababli	sabab	<i>Sen tufayli/sababli shu yutuqlarga erishdik.</i>
haqida/to'g'risida	Fikr mavzusini ifodalaydi.	<i>Siz haqingizda gaplashmoqchiman.</i>
oldin/awai/ burun/ilgari	payt	<i>Ikki yil oldin men sizni tanimasdim.</i>
bo'yi	...davomida ma'nosini bildilardi.	<i>Run bo 'yi (kun davomida) sizni ko 'rmadim.</i>
holda/yo'sinda/ tarzda/ taxlitda	"shu usulda" degan ma'noni ifodalaydi.	<i>Charchagan holda keldi.</i>

73

orqali	vosita	<i>Siz orqali u bilan tanishdim.</i>
qarshi	zidlik	<i>Baxtga qarshi, bugun men ham kech qoldim.</i>
muvoftiq	ish-harakatning sodir bo'lishiga asos bo'lgan obyekt	<i>Qononga muvofiq ish ko'rdik.</i>
tashqari/ o'zga	"bu bilati bir qatorda" degan ma'noni beradi	<i>Diniy ilmlardan tashqari diinyoviy ilmlar ham bar.</i>
bo'lak/ boshqa	mustasnolik	<i>Sendan boshqa xonada hech kim yo'q edi.</i>
qarab	yo'nalish, oichov	<i>Kuchingga qarab ko'tar. Universitetga qarab (tomon) ketdi.</i>
qaraganda/ ko'ra	Qiyoslash, ma'lumot manbasini ifodalaydi.	<i>Menga qaraganda siz ancha tajribalisiz. Sizdan ko'ra aheha tajribali mntaxassislar bor. Yashirin xabarlarga qaraganda Alisher kitobini yozib tugatgan. Ma'lumotlarga ko'ra ertaga yomg'ir yog'ar ekan.</i>

boshlab/ tortib	harakatning boshlanish nuqtasi	<i>Shu kundan boshlab u o'zini boshqacha tuta boshladi.</i>
bo'ylab/ uzra	iizun narsa ustida harakat yonida	<i>Yo 7 bo'ylab azoq yurdim.</i>
yarasha	teng, mos, loyiq	<i>Mehnatiga yarasha to'laymiz.</i>
qaramasdan/ qaramay	to'siqsizlik	<i>Vaqtim kamligiga qaramasdan, uni kutdim.</i>
so'ng/ keyin	payt	<i>Bir haftadan keyin yana ishini boshlab yubordi.</i>
beri/ buyon	"shu kunga qadar" ma'nosida qo'llaniladi.	<i>Bir haftadan buyon/beri sizni qidiramiz.</i>
asosan/ binoan	ish-harakatning sodir bo'lishiga asos boigan obyekt	<i>Qarorga asosan ishni ko'rib chiqdik.</i>
doir	aloqadorlik, bog'liqlik	<i>Mavzuga doir savollaringiz borri?</i>

BOG'LOVCHI

BOG'LOVCHI	IZOH	MISOLLAR
va/ bilan/hamda	Bu bog'lovchilar so'zlam yoki gaplarni bog'laganda ular o'rtasidagi teng munosabatni ifodalaydi.	<i>Ahla bilan Aziz kechgacha gaplashib o'tirishdi.</i> <i>Kitob va daftaringizni oling.</i>
ham	Ba'zan "ham" yuklamasi "va" bog'lovchisi o'mida qo'llanishi mumkin.	<i>Qo'rqaman ham bilgirn keladi.</i> <i>Tabiiy ham foydali mahsulotlarni iste'mol qilish kerak.</i>
-u(-yu), -da	Bu yuklamalar "va", "lekin" bog'lovchilari o'mida qo'llanishi mumkin.	<i>Aziza o'rnidan turdi-da, (va) esliik tomon yurdi.</i> <i>Dasturxon atrofiga o'tirishdi-yu, (lekin) hech narsa yeyishmadi.</i>
lekin/ammo/biroq	Hodisa, narsa, ish-harakatni boshqasiga zid qo'yib ular orasidagi qarama-qarshi munosabatni bildiradi	<i>Havo ochiq, lekin ancha sovuq.</i> <i>Men unga salom berdim, ammo u alik olmadi.</i>
balki	Ushbu modal so'z bog'lovchi vazifasida qodlanganda, birinchi	<i>Faqat o'zi emas, balki do'stlari ham bundan jnda xursand bo'ldilar.</i>

	gapda ifodalangan fikmi tasdiqiydi va inkor qiladi.	<i>U nafaqat malakali mutaxassis, balki juda olijjanob inson ekan.</i>
ya'ni	Fikmi aniqlab, izohlab ko'rsatadi.	<i>Ishning ustalarini, ya'ni malakali mutaxassislarni taklif qildik.</i>
-ki	Kuchaytirish, aniqlash ma'nosini ifodalaydi.	<i>Bilamanki, sen ishonchimizni oqlaysan.</i>
chunki, negaki	Sabab-natija ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Men ertaga kela olmayrnan, chunki muhim uchrashuvim bor.</i>
Shuning uchun, shu bois, shu tufayli	Sabab-natija ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Ertaga muhim uchrashuvim bor, shuning uchun men kela olmayrnan.</i>
Agar, basharti, mabodo	Shart ma'nosini bildiradi, lekin -sa shart mayli bilan qo'llanishi kerak.	<i>Agar ertaga vaqtingiz bo'lsa, uchrashamiz.</i> <i>Mabodo ertaga kela olmasam, sizga qo'ng'iroq qilaman.</i>
go'yo, go'yoki	Qiyoslash va o'xshatish ma'nosini ifodalaydi.	<i>Go'yo hech narsani tushunmagandek, menga qaradi.</i>
deb	"deb" so'zi bog'lovchi vazifasida kelganda, sabab, maqsad, shart ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Sizni ko'rgan deb kelgandim. (sizni ko'rish uchun keldirn)</i> <i>Dars bo'ldi deb, keldirn.</i>

YUKLAMA

YUKLAMA	IZOH	MISOLLAR
-mi	Sof so'roq va taajjub ma'nosini ifodalaydi.	<i>Ertaga kelasizmi?</i> <i>Shu gaplarni menga aytyapsizmi?!</i>
-chi	Buyruq, do'q, iltimos, istak, ta'kid, uqdirish ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Sen-chi?</i> <i>Yaqin kelib ko 'r-chi! O 'qi-chi.</i>
-a; -ya	So'roq, his-hayajon, tasdiq, ishonch, taajjub, ajablanish ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Shahar juda o 'zgarib ketibdi-ya?</i> <i>Chiroyli-ya?</i> <i>Juda aqlli bola ekan-a?</i>
hech/sira	Inkor ma'nosini ifodalaydi.	<i>Men uni sira tushunmadim.</i> <i>U o 'zi haqida hech gapirmaydi.</i>
na... na...	Inkor ma'nosini ifodalaydi.	<i>Na uyda, na ishda uni topa olmadim.</i>
-dir	Gumon, aniqsizlik ma'nosini ifodalaydi.	<i>Balki, u sizdan xafa bo 'lgandir.</i>

78

<i>xuddi, naq</i>	O'xshatish-qiyosiash. aniqlash ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Uxuddi otasiga o 'xshaydi.</i>
<i>faqat (yolg'iz) -gina(-kina, -qina)</i>	So'zلامي chegaralab, ajratib ko'rsatish uchun qoilaniladi.	<i>Darsga faqat siz kelmadingiz.</i> <i>Do 'slimgagina ishonaman.</i>
<i>-ku,-u(-yu), -da, ax ir</i>	Kuchaytirish va ta'kidlash ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Sizga kecha bit haqida gapirgandim-ku, unutingizmi?</i>
<i>ham</i>	O'zidan oldin kelgan so'zni ta'kidlab keladi.	<i>Men ham juda charchadim.</i> <i>Bugun ham dars bo 'ladimi?</i>
<i>-oq(-yoq)</i>	Kelishiklardan keyin kelsa, kuchaytirish. ravishdoshdan keyin kelsa, harakatning tezlik bilan sodir bo'lishini bildiradi.	<i>Bugunoq bu muammoni hal qilishimiz kerak.</i> <i>Uyga kelibog menga qo 'ng 'iroq qiling.</i>
<i>hattoki, nahotki</i>	Kuchaytirish va ta'kidlash ma'nolarini ifodalaydi.	<i>Hattoki men ham bilmay qolibman.</i> <i>Nahotki meni tanimadingiz, biz siz bilan oldin ham uchrashgandik.</i>

79

TAQLID SO'ZLAR

M	Taqlid so'zlar	Misol	Taqlid so'zdan yasalgan fe'Uar	Ma'nosi
1.	taq-taq	Tashqaridan taq-taq degan ovoz eshitildi.	taqillamoq Tashqaridan taqillagan ovoz eshitildi. Darvoza taqilladi. Poshnasi taqilladi.	Qattiq jismlar urilganda chiqadigan ovoz
2.	duk-duk	Yurak dud-duk uradi.	dukullamoq Yurak dukulladi.	Yurak urishidan eshitiladigan ovoz
3.	taqir-tuqur	Taqir-tuqur ovozdan uxlay olmadim.	taqirlamoq Nimaqir taqirlab ketdi.	Me tall narsalarning urulishidan chiqadigan ovoz
	taraq-turuq	Taraq-turuq ovozdan uxlay olmadim.	taraqlamoq Ko'chada nimadir taraqlib ketdi.	O'sha ovozning kuchlirog'

4.	jiz	Uni ko'rganimda yuragim jiz etdi.	jizillamoq Yuragim jizilladi. Yaramga dori surganda judayomon jizillatdi	Kuchli hayajonlanish Tuyg'ularning jo'sh urishi Yoqtirmoq Kesilgan joyga dori surgandagi og'riqni ifodalash
5.	g'ir-g'ir	Shamol g'ir-g'ir esdi G'ir etib borib keling.	g'irillamoq G'irillab borib keling.	Mayin esgan shamolni his qilish Shamoldek tez borib kelish
6.	shildir-shildir	Uzoqdan soyning shildir-shildir ovozi eshitilib turardi.	shildiramoq Sin' shildirayapti.	Sinning oqayotgan ovozi
7.	chip-chip	Issiqdan qo'lim bir-biriga chip-	chipillamoq Ez ilgan o'riklar yerda	Yopishqoq narsalarning ko'chishidan chiqadigan tovush

	<i>chilp-chilp</i>	<i>chip yopishib qolyapti.</i>	<i>chipillab yotardi.</i> <i>chilpillamoq</i> <i>Muzqaymoq issiqdan chilpillab ketibdi.</i>	<i>Erigan, ezilgan yopishqoq narsaga nisbatan ishlatiladi.</i>
8.	<i>quit-quit</i>	<i>Suvni quit-quit ichdi.</i>	<i>qultullamoq</i> <i>Suvni qultullatib ichdi.</i>	<i>Suyuqlikniyutgandayoki og'zi tor idishdan quyganda eshitiladigan tovush</i>
9.	<i>yalt-yult</i>	<i>Quyosh nurida ariqdagi suv yalt-yult qilardi.</i>	<i>yaltiramoq</i> <i>Tilla uzugi ko'zni qamashtiradigan darajada yaltillardi.</i>	<i>Nurdan tovlanmoq</i>
10.	<i>vij-vij</i>	<i>Chumolilar vij-vij.</i>	<i>vijillamoq</i> <i>bijirlamoq</i>	<i>Bijirlab, g'imirlab yotgan g'ij-g'ij qurt-qumursqa va sh. k.</i>
11.	<i>duv-duv</i>	<i>Hamma yog'da duv-duv gap.</i>	<i>duvullamoq</i> <i>Hamma yog'imga narsa duvullab toshib ketdi.</i>	<i>Ko'p</i>

12.	<i>g'ovur-g'uvur</i>	<i>Zaldan g'ovur-g'itvur ovoz keldi.</i>		<i>Odamlarning suhbatidan kelayotgan ovoz. (Odatda tushunarsiz)</i>
13.	<i>tars-turs</i>	<i>Hammayoqni tars-turs urib, jahl bi/an chiqib ketdi.</i>	<i>tarsillamoq</i> <i>Eshik shamoldan tarsillab yopildi.</i>	<i>Ikkita qaltiq narsaning bir-biriga jarangli urilishi</i>
14.	<i>shov-shuv</i>	<i>Shov-shuv ko'tarildi.</i> <i>Hammayoqda shov-shuv gap.</i>		<i>Biror xabarning tez sur'atda yoyilishi, tarqalishi. ovoza bo'lishi</i>
15.	<i>milt-milt</i>	<i>Suv milt-milt qaynardi.</i>	<i>miltillamoq</i> <i>Ko'kada yulduz miltillar.</i> <i>Sho'rva milt-milt qaynardi.</i>	<i>Bilinar-bilinmas tovlanish</i> <i>Suvningjuda sekin qaynashi</i>
16.	<i>shitir-shitir</i>	<i>Shitir-shitir ovoz eshitildi.</i>	<i>shitirlamoq</i> <i>Daraxt yaproqlari shamoldan shitirlardi.</i>	<i>Qog'oz, shox-shabba kabi mayda narsalardan chiqadigan tovush</i>
17.	<i>shuv</i>	<i>Bu xabarni eshitib</i>		<i>Yuqoridan pastlashish hissini</i>

		yuragim shuv etib ketdi.		beruvchi qo 'rqish, kuchli xavotir
18.	miyov-miyov	mushuk	miyovlamoq	mushukning ovozi
19.	vov-vov	it	vovullamoq irillamoq	itning ovovzi
20.	mo'	mol, sigir, ho 'kiz	mo 'lamoq	mol, sigir, ho 'kinning ovozi
21.	baa/ma	qo 'y, qo 'chqor	ma 'ramoq	qo y, qo 'chqorning ovozi
22.	qu-qu	parranda	ququlamoq	parranda ovozi
23.	viz-viz	arra, chivin, pashsha	vizillamoq	arra, chivin, pashshaning ovozi
24.	chug 'ur- chug 'ur	qushlar	chug 'urlamoq	qushlarning ovozi

UNDOV SO'ZLAR

No	Undov so 'zlar	Misol	Undov so 'zdan yasalgan fe 'liar	Izoh
1.	voy	Voy, kelganingizdan juda xursandman. Voy, boshim og 'riyarti.	voyvoylamoq	Xursandchilik, qoyil qolish, norozilik, achinish, qo 'rquv, cho 'chish, mammuniyat tuyg 'ularini ifodalaydi.
2.	eh	Eh, qanday go 'zalyurtda yashaymiz! Eh, kech qolibmiz-a.		Mammuniyat, achinish, afsuslanish tuyg 'ularini ifodalaydi.
i.	e	E, shu ham gapmi? E, menga umuman yoqmadi.		E'tiroz, achinish, nafrat, norozilik tuyg 'ularini ifodalaydi.
4.	hoy	Hoy, nima qilyapsiz?	hoyhoylamoq	Ajablanish, kesatish, chaqiruv ma 'nolarini ifodalaydi.
5.	iyе	Iye, hech kim yo 'q-ku!		Ajablanish, kutilmaganlik, e 'tiroz, ranjish hislarini ifodalaydi.
6.	assalomu alaykum, salom	Assalomu alaykum, xush kelibsiz!	salomlashmoq	

7.	<i>xayr</i>	<i>Xayr, ko 'rshguncha.</i>	<i>xayrlashmoq</i>	
8.	<i>hormang</i>	<i>Hormang, ishlar bo 'lyaptimi?</i>		<i>Odatda so 'rashishda va biror ish bilan band odamlar bilan salomlashganda qo 'llaniladi.</i>
9.	<i>bor bo 'ling</i>	<i>Rahmat, bor bo 'ling.</i>		<i>Odatda "hormang"ga javoban qo 'llaniladi.</i>
10.	<i>barakalla, balli</i>	<i>Barakalla, ishni zo V bajaribsiz.</i>		<i>Rag 'batlantirish ma 'nosini bildiradi.</i>
11.	<i>ofarin</i>	<i>Ofarin!</i>		<i>Qlqish, rag 'bat</i>
12.	<i>rahmat/ tashakkur</i>	<i>Rahmat, sizga ham o 'z minnatdorchilik bildirishga ruxsat bering.</i>	<i>rahmat aytmoq, tashakkur bildirmoq, minnatdorchilik bildirmoq</i>	<i>Minnatdorchilik</i>
13.	<i>shukr</i>	<i>Shukr, ancha yaxshiman.</i>	<i>shukr qilmoq</i>	<i>Mamnuniyat, tashakkur ma 'nolariga III:</i>
14.	<i>qulluq</i>	<i>-To 'ylar muborak bo 'Isin! -Qulluq!</i>		<i>Odatda "muborak bo 'Isin" ga javoban aytiladi.</i>
15.	<i>marhamat</i>	<i>-Iltimos, menga shu kitobni bering. -Marhamat. Marhamat, keling.</i>		<i>Odatda, iltimosga javoban aytiladi. Taklif ma 'nosi ham mavjud.</i>

MUNDARIJA:

1- MAVZU: SHAXS VA NARSANI IFODALASH.....	4
2- MAVZU: QARASHLILIK MA'NOSINING IFODALANISHI.....	7
3- MAVZU: BUYRUQ-ISTAK MA'NOSINING IFODALANISHI.....	11
4- MAVZU: BELGINI IFODALASH.....	13
5- MAVZU: IAXMINIYLIK VA NOANIQLIKNI IFODALASH.....	16
6- MAVZU: OTGAN ZAMON MA'NOSINING IFODALANISHI.....	19
7- MAVZU: HOZIRGI ZAMON MA'NOSINING IFODALANISHI.....	22
8- MAVZU: KELASI ZAMON MA'NOSINING IFODALANISHI.....	24
9- MAVZU: O'ZGALAR FIKRINI IFODALASH USULLARI.....	25
11- MAVZU: ISTAK-XOHISH MA'NOSINING IFODALANISHI.....	32
12- MAVZU: MAJBIRIYAT. ZARIRIYAT VA IMKONIYATNI IFODALASH.....	34
13- MAVZU: SHART MA'NOSINING IFODALANISHI.....	36
14- MAVZU: PAYT MA'NOSINING IFODALANISHI.....	39
15- MAVZU: O'RIN-JOY MA'NOSINING IFODALANISHI.....	42
16- MAVZU: SABAB MA'NOSINING IFODALANISHI.....	44
17- MAVZU: MAQSAD MA'NOSINING IFODALANISHI.....	47
18- MAVZU: TO'SIQSIZLIK MA'NOSINING IFODALANISHI.....	49

19- MAVZU: QIYOSLASH VA O'XSHAFISFI MA'NOSINI IFODALASH.....	52
20- MAVZU: CHEGARALASFI MA'NOSINING IFODALANISHI.....	55
ILOVALAR.....	57
OLMOSHLAR.....	57
FE'L NISBATLARI.....	60
KO'MAKCHI FE'L.....	64
MODAL SO ZLAR.....	68
KO'MAKCFH.....	72
BOG'LOVCFH.....	76
YUKLAMA.....	78
TAQLID SO'ZLAR.....	80
UNDOV SO'ZLAR.....	85

Босишга рухсат этилди 1.12. 2013.
Бичими 60x84 Vi6. Шартли 5,5 б.т. 110 нусхада босилди.
МСНЖ «Extremum-Press» bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent sh., Bog'ishamol ko'chasi 57 b.

© Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2013